

7. Kluge, Friedrich. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. – Berlin, 1963.
8. Köbler, Gerhard, Indogermanisches Wörterbuch, (3. Auflage). – Göttingen, 2000. – 835 S.
9. Ogden C.K., Richards I.A. The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language upon Thought and the Science of Symbolism. – New York: Harcourt Brace. – 1927.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леся Івашкевич – аспірантка кафедри теорії, практики і перекладу німецької мови національного технічного університету України «КПІ».

Наукові інтереси: семантика, етимологічні дослідження лексичних одиниць з філософсько-категоріальними значеннями.

ЛІНГВІСТИЧНІ УНІВЕРСАЛІЇ В СТУДІЯХ Ю.В.РОЖДЕСТВЕНСЬКОГО

Олена КАРАТ (Горлівка, Україна)

Статтю присвячено висвітленню концепції Ю.В.Рождественського стосовно лінгвістичних універсалій взагалі та діахронічних універсалій зокрема на тлі інших поглядів щодо досліджуваної проблеми.

The paper is about U.V.Rozhdestvensky's conception, which is connected with linguistic universals generally and diachronic universals in particular on the background of other views on the problem under study.

Метою цієї статті є висвітлення концепції Ю.В.Рождественського стосовно лінгвістичних універсалій взагалі та діахронічних універсалій зокрема на тлі інших поглядів щодо досліджуваної проблеми.

Серед великої кількості типологічних досліджень виділяється особлива галузь – універсалії мови. На думку всіх типологів, універсалії мови своєрідно протиставляються всім іншим факторам типології. Універсалії мови на відміну від них завжди характеризуються як суто емпіричні та індуктивні судження про мову. Тому універсалії вважаються емпіричним фундаментом сучасної типології.

Мовні універсалії є предметом вивчення лінгвістичної універсології. Вони трактуються як «спільні, суттєві ознаки, що виявляються в усіх або більшості мов світу» [8: 320]. Ці ознаки постулюються у вигляді гіпотез, які перевіряються потім на емпіричному матеріалі конкретних мов. Іншими словами, лінгвістична універсологія є теоретичною й дедуктивною дисципліною. Тому деякі мовознавці вважають, що загальна теорія мови – це передусім теорія мовних універсалій.

Автори «Меморандуму про мовні універсалії» постулюють, що «мовні універсалії за своєю природою є узагальненими висловлюваннями про ті властивості і тенденції, які притаманні будь-якій мові і сприймаються тими, хто розмовляє цією мовою» [2: 118]. Саме тому універсалії є найбільш загальними законами лінгвістики.

М.М. Гухман зауважує: «в універсаліях, що формулюються дослідником, відбиваються і розкриваються певні спільні суттєві ознаки досліджуваних об'єктів, тому універсалії – це передусім спільні онтологічні категорії і властивості, притаманні всім або більшості мов» [3: 33-34]. Лінгвіст вважає таке трактування універсалій методологічно правильним, бо лише воно надає об'єктивну наукову цінність дослідженню універсалій та вивченню їх співвідношення з типологічними характеристиками мови.

М.П. Кочерган зазначає: «універсалії показують, що в мові може бути і чого в мові не може бути» [4: 53]. Іншими словами, вони визначають ті обмеження, які накладаються на мову, і демонструють спільність принципів побудови всіх мов. «Універсалії зумовлені, – вважає М. П. Кочерган, – особливостями фізіологічної будови мовленнєвого апарату (фонетичні універсалії) й існуванням єдиних для всього людства способів осмислення дійсності» [4: 54].

Узагальнюючи вищезазначене, Б.О.Серебренников дає більш точну дефініцію лінгвістичної універсалії. Мовна універсалія – це спільний, ізоморфний засіб відбиття інтрасистемних кореляцій мовних елементів або однотиповий за своїм характером процес, що дає однакові результати, які виявляються з достатньо високим ступенем частотності у різних мовах світу [7: 5].

Універсалії у мові виділяються за допомогою порівняння 1) з іншими мовами або 2) із системами близького порядку, наприклад з комунікативними системами тварин (Ч. Хоккет).

Говорячи про універсалії, інколи мають на увазі безпосередньо досліджувану реальність – мови світу (тобто мову-об'єкт), інколи – висловлювання про мову (тобто метамову). Відповідно універсалії тлумачаться по-різному: 1) як явища (властивості, характеристики, процеси), притаманні усім або майже усім мовам світу; 2) як будь-яке висловлювання, вірне для усіх або майже усіх мов світу.

У зв'язку з цим Н.Б. Мечковська зазначає, що «у багатьох випадках така різниця не важлива – «висловлюваннями» про реальність мислиться сама реальність» [5: 247]. Однак слід мати на увазі, що відкриття нових універсалій інколи зводиться до переформулювання лінгвістичного знання, що вже існує, у висловлювання, що відповідають логіко-стилістичному стандарту лінгвістичної універсалії. Наприклад, уявлення про системний характер мови, її будову за рівнями та знакову природу можуть бути сформульовані як низки універсалій типу *усі мови є багаторівневі семіотичні системи; будь-який рівень мови являє собою систему* та ін. До масштабу універсалій можуть бути розгорнуті терміни *асиміляція, дисиміляція, палаталізація* та інші означення звукових процесів, що спостерігаються скрізь, наприклад: *в історії будь-якої мови бували / бувають асиміляції (дисиміляції, палаталізації)* та ін. Деякі банальні лінгвістичні факти формулюються у вигляді універсалій, щоб репрезентувати весь список універсальних явищ, що відносяться до того чи іншого рівня, наприклад: *у кожній мові є голосні та приголосні*.

Цікавими є думки Ю. В. Рождественського стосовно проблеми визначення універсалій. Він вважає, що лінгвістичні універсалії є «фактом відносин між лінгвістичними системами, вони порівнюються з фонетичними законами, етимологіями та граматичними відповідностями, оскільки також є фактом відносин між лінгвістичними системами» [6: с. 10-11].

Існує декілька класифікацій універсалій, що будуються на різних підставах. Одна з таких класифікацій ґрунтується на відношенні до осі синхронія / діахронія. Так, виділяють синхронічні (статичні) та діахронічні (динамічні) універсалії.

У зв'язку з цим автори «Меморандуму...» підкреслюють, що «з загальнолінгвістичної точки зору деякі універсалії легше інтерпретувати як результат динамічних процесів, наприклад семантичну метафору – як результат метафоричних семантичних змін; існуючі в усіх (або майже в усіх) мовах варіантні форми значущих мовних одиниць (наприклад, морфонологічні чергування) – як результат діахронічного процесу закономірно зумовлених звукових змін» [2: 126], тобто що розподілення універсалій на синхронні та діахронічні дійсно має місце в лінгвістичній універсології.

Виокремлюючи діахронічні універсалії, Д. Грінберг, Ч. Осгуд та Д. Дженкінс стверджують, що ці універсалії формулюються з акцентом на тому, що мають місце два синхронних стани, з яких один є історичним продовженням іншого. Зазвичай вважають, що обидва стани являють собою одну мову, за винятком випадків, коли відстань у часі дуже велика, як, наприклад, для латинської та французької. Логічна структура діахронічних універсалій є такою: «Для всіх x і всіх y , де x більш ранній, а y – більш пізніший стан тієї ж мови...» [2: 127]. Далі, для діахронічних універсалій зберігається розподіл на фонологічні, граматичні і семантичні.

І. Ф. Вардоль, стосовно різновидів універсалій, звертає увагу на наступне: «якщо універсалії суть властивості або відношення між властивостями мовної системи, до них не застосовується розподіл на синхронні та діахронічні. Вони є ахронічними, як і ці мовні системи» [1: 32]. Учений пояснює своє твердження тим, що типологія відволікається від генетичних та просторово-часових зв'язків окремих реалізацій мовних систем один з одним і з позамовною дійсністю. Ця думка, очевидно, відрізняється від трактування діахронічних універсалій авторами «Меморандуму...» і, тим не менш, приваблює логічністю викладення.

Видатний компаративіст Г. Хенігсвальд, наприклад, дуже сумнівається стосовно того, чи можуть універсалії бути виведеними у компаративістиці і чи є правомірним визнання понять синхронії та діахронії по відношенню до універсалій.

Вважаючи коливання Г. Хенігсвальда досить резонними, Ю. В. Рождественський стверджує, що «для того, щоб розглянути поняття синхронічних та діахронічних лінгвістичних універсалій, слід врахувати такі чинники: синхронічною вважається така

система, в якій всі елементи складають єдину сукупність; діахронічною вважається така система, елементи якої розбиті не менш як на дві сукупності, кожна з яких є синхронічною системою» [6: 9].

При виведенні універсалій розглядаються дві (і більше) синхронічні системи. Звідси, нібито, з'являється припущення, що будь-яка універсалія є висловлюванням про діахронію. Але Ю. В. Рождественський не вважає це припущення таким, що відповідає дійсності.

Учений вважає, що «в діахронічному дослідженні дві синхронічні системи вибираються не будь-яким чином. Дві системи вважаються такими, що знаходяться у відношенні діахронії, якщо між ними встановлюється безпосередня культурно-історична спадковість» [6: 9]. Така спадковість зазвичай формулюється таким чином: «Одна система походить з іншої».

Поняття походження, або культурної спадковості, у мовознавстві трактується досить різнобічно. Однак можна виділити два головні шляхи такого тлумачення. По-перше, дві (і більше) системи відносяться до однієї культурної спільності, що визначається екстралінгвістичними факторами: близькість території, спільність елементів матеріальної і духовної культури, спільність фактів історичного розвитку та ін. В цьому аспекті можливо говорити про ті чи інші види інтерференції мовних систем. По-друге, дві (і більше) системи об'єднуються в одну діахронічну систему на підставі суто лінгвістичних факторів. В цьому випадку лінгвістична методика має встановити, чи існує між двома (і більше) системами певний вид кореспонденції. Ці кореспонденції встановлюються як певна схожість одиниць (в плані змісту і в плані відбиття), що складають різні синхронічні системи. Схожість доводиться шляхом відповідної кореляції між планами відбиття і планами змісту різних систем (фонетичні закони, етимології, відповідності у граматиці). Якщо така схожість виявляється прийнятною процедурою аналізу, то системи вважаються такими, що знаходяться у відношенні діахронії. Факт діахронічного зв'язку систем є доказом наявності культурної спільності між цими системами.

У першому випадку (інтерференція) культурна спільність є в наявності, і виходячи з неї розглядаються відносини між системами. У другому випадку (діахронія) культурно-історична спільність невідома, вона встановлюється за допомогою лінгвістичної методики. Таким чином, зазначає Ю. В. Рождественський, діахронія є «таким зв'язком між двома та більше лінгвістичними системами, за якого встановлюється їхня субстанціональна спорідненість, що слугує підґрунтям для встановлення культурної спільності» [6: 10]. Крім того, лінгвіст вказує на те, що не будь-яке співположення, співвідношення двох або більше систем є діахронією; з іншого боку, синхронія є завжди однією системою.

Також учений вважає, що у випадку виведення лінгвістичних універсалій ми не маємо справи з діахронією, оскільки факт встановлення культурної спільності і субстанціональної спорідненості тут не є суттєвим; але ми не маємо справи і з синхронією, оскільки завжди розглядається більше ніж одна система. У випадку встановлення універсалій ми маємо справу з несинхронічним і недіахронічним видом відносин між мовними явищами.

Таким чином, Ю.В. Рождественський пропонує своє визначення універсалій: «Лінгвістичні універсалії є висловлюваннями про встановлені конкретні кореляції між систематологічними властивостями і мовлення взагалі і їхньою матеріальною реалізацією». Він доходить такого висновку: «Лінгвістичні універсалії не відносяться до понять синхронії і діахронії; бачиться доцільним віднести їх до панхронії» [6: 10]. Під панхронією учений розуміє такий зв'язок між синхронічними лінгвістичними системами, який не залежить не від культурно-історичних факторів, а лише від властивості системності та її реалізації у матеріалі так званих «природних мов». Ця думка лінгвіста є близькою за своєю суттю до думки про ахронічність універсалій І.Ф. Вардуля.

Спираючись на поняття *лінгвістична універсалія*, Ю.В.Рождественський типологічним вважає таке дослідження, яке здійснюється шляхом порівняння двох і більше лінгвістичних (синхронічних) систем, що залучені до дослідження незалежно від їхнього діахронічного, тобто культурно-історичного, наступництва.

Ще одна важлива думка дослідника втілена у його тезі стосовно складання зведень універсалій. «Зведення лінгвістичних універсалій, – пише він, – є опис мов світу, який

подано в типологічних, панхронічних законах» [6: 12–13]. Складання зведення універсалій є самостійним розділом типології і містить багато складних творчих моментів.

На думку Ю.В. Рождественського, зведення універсалій має двобічне застосування. Завдяки йому стає можливим, по-перше, перевірити, поточнити універсалії за допомогою нових описів мов, по-друге, побудувати типологічну теорію, що має бути достовірною і засновуватися на наукових фактах. Сучасна типологічна теорія може бути побудована лише на фактах, що доводяться універсаліями.

Таким чином, з погляду Ю.В. Рождественського, 1) лінгвістичні універсалії є висловлюваннями про встановлені конкретні кореляції між їхніми систематологічними властивостями і матеріальною реалізацією; 2) лінгвістичні універсалії не відносяться до понять синхронії і діакронії; вони відносяться до поняття панхронії; 3) зведення універсалій є самостійним розділом типології; 4) воно вважається описом мов світу, що відбивається в типологічних, панхронічних законах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вардуль И. Ф. Понятие универсалии в лингвистической типологии / И. Ф. Вардуль // Языковые универсалии и лингвистическая типология; отв. ред. И. Ф. Вардуль. – М.: Наука, 1969. – С. 19–33.
2. Гринберг Дж., Осгуд Ч., Дженкинс Дж. Меморандум о языковых универсалиях // Зарубежная лингвистика. II / Общ. ред. В. А. Звегинцева, Б. А. Успенского, Б. Ю. Городецкого. – [3-е изд.]. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1999. – С. 118–131.
3. Гухман М. М. Лингвистические универсалии и типологические исследования // Универсалии и типологические исследования (Мещаниновские чтения): статьи / М. М. Гухман. – М.: Наука, 1974. – С. 29–54 (Сборник статей / Институт языкознания АН СССР).
4. Кочерган М. П. Основи зставного мовознавства / Михайло Петрович Кочерган. – К.: Академія, 2006. – 424 с.
5. Мечковская Н. Б. Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков: учебное пособие для студентов филологических и лингвистических специальностей / Нина Борисовна Мечковская. – М.: Наука, 2001. – 312 с.
6. Рождественский Ю. В. О лингвистических универсалиях // Вопросы языкознания. – 1968. – № 2. – С. 3–13.
7. Серебренников Б. А. О лингвистических универсалиях // Вопросы языкознания. – 1972. – № 2. – С. 3–16.
8. Сусов И. П. Введение в языкознание / Иван Павлович Сусов. – М.: Восток-Запад, 2007. – 384 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Карат – аспірат кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: лінгвістика універсалій.

СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА ВІДАД'ЕКТИВНИХ БЕЗАФІКСНОПОХІДНИХ ДІЄСЛІВ ТА ЇХ СЛОВОТВОРЧІ ФУНКЦІЇ

Людмила КОПИТОВА (Полтава, Україна)

У статті розглядається структура та семантика безафікснопохідних дієслів на прикладі відад'єктивних дієслів. Проаналізовано моделі утворення нових похідних слів та термінів, показано на прикладах їх словотворчі функції.

The paper deals with the structure and semantics of roof verbs on the example of adjectival verbs. Models of formation of new derivative words and terms are analyzed, and their word-forming functions are shown on the examples.

Проблема утворення нових слів та термінів завжди привертала увагу дослідників. Тому безафіксний словотвір має вагоме значення у розвитку словникового складу німецької мови.

У цій статті розглядаються безафікснопохідні дієслова, які утворені за конверсією від твірних основ (ТО) прикметників. Під конверсією нами розуміється не перехід слів у інший клас в їх номінальній формі, не процес переходу однієї частини мови у іншу [8], не утворення нових слів із інших слів без будь-яких формальних змін [7], а набуття основами слів однієї частини мови парадигми основ слів іншої частини мови [4]. Єдиним засобом словотвору при конверсії є лише парадигма – сукупність флексивних змін, які слугують зразком словотвору для певної частини мови [1]. Отже, об'єктом дослідження є структура та семантика відад'єктивних безафікснопохідних дієслів. Предмет дослідження: відад'єктивні безафікснопохідні дієслова та їх роль у слово- та термінотворенні. У процесі наукового дослідження були поставлені наступні завдання: 1) визначити особливості відад'єктивних безафікснопохідних дієслів; 2) розглянути семантику безафікснопохідних дієслів, утворених від прикметників на прикладах; 3) дослідити словотворчу активність відад'єктивних безафікснопохідних дієслів.